

Ferencz Anna: Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók. Méry Ratio, Somorja, 2004, 125 p.

A koncepciós per előzetesen megtervezett, koholt vádakra alapozott, a törvényességet sértő, de külső formájában megtartó, politikai indíttatású eljárás. A koncepciós per fogalom hallatán a történelem iránt érdeklődő embernek először minden bizonnyal a 20. század diktatúrái jutnak eszébe, a náciizmus és a sztálinizmus monstre bírósági színjátékai. Ám visszatekintve a régebbi történelmi korokra, kiderül, hogy megrendezett, a kényelmetlen (például a politikai vagy vallási) ellenfelek likvidálását célul kitűző bírósági procedúrák az ókortól a jelenkorig nagy számban felfedezhetők az emberiség történelmében.

A koncepciós perekből a magyar történelem sem mentes. A kommunista önkényuralom nagy kirakatperei, a Rajk László vagy a Nagy Imre és társai ellen lefolytatott eljárás

széles körben ismertek. Ám az talán kevésbé maradt meg a köztudatban, hogy például a 17. századi magyar történelem milyen bőséges tárháza a koncepciós pereknek. Az 1600-as évek elején lezajlott ún. fiskális perek sora, majd a század második felében megrendezett pozsonyi (1674) és eperjesi vértörvényszék (1687) olyan események voltak, amelyek külföldön sem maradtak visszahang nélkül. A rajtuk áthúzódó vörös fonál nem más, mint a Habsburg uralkodók harca a magyar rendiség ellen. A cél pedig, amely elsősorban I. Lipótnál (1657–1705) mutatható ki markánsan, a francia mintájú uralkodói abszolutizmus megteremtése. Miután a 16. század folyamán magyar rendek igen nagy számban hagyták el a katolikus hitet, és tértek át valamelyik protestáns vallásra, a Habsburgok pedig – néhány kivételtől eltekintve – a római katolikus vallás szilárd védelmezői voltak, az abszolutizmus és a rendiség harca sokszor vallási köntösben jelent meg. A fentebb megnevezett 17. századi események mindegyikében – kisebb-nagyobb mértékben – kimutatható a protestantizmus és a katolicizmus – ha úgy tetszik, a reformáció és az ellenreformáció – összecsapása. Ebbe a konfliktusoktól terhelt világba viszi vissza az olvasót a tornaljai Ferencz Anna. A *Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók* című könyvének középpontjában az 1671–1681 közötti „gyászévized” történései és az eseményekben jelentős szerepet játszó gömöri és kishonti protestánsok állnak – annak a régiónak a képviselői, ahonnan a szerző is származik. A somorjai Méry Ratio gondozásában 125 oldalnyi terjedelemben megjelent kötet régi és újabb kiadványok, protestáns lapokban közölt cikkek, református és evangélikus egyházmegei jegyzőkönyvek segítségével készült. A témának, amint az a felhasználó források jegyzékéből is kitűnik, ma már bőséges irodalma van. Arra, hogy mégis mi készítette Ferencz Annát – aki szerényen a kötet összeállítójának nevezi magát – egy újabb ilyen tartalmú könyv megírására, az olvasóhoz írt bevezetőben kapunk választ: „...a gályarabságot szenvedett lelkészek és tanítók egyharmada Gömörből került ki, és a Buccariban fogva tartott prédikátorok kéthar-

mada ugyancsak szűkebb pátriám hitvallója volt. [...] Ez a könyv csupán a feledés falán szeretne rést ütni, hogy vértanúságuk és szenvedésük mementóul szolgáljon az utókornak.”

A könyv tartalmi szempontból két jól elkülöníthető részből áll. Az első rész egy vázlatos történelmi bevezető: a szerző hat fejezetben, mintegy 25 oldalon, a reformáció egyes irányzatainak magyarországi megjelenésétől és elterjedésétől a „gyászévizedet” lezáró 1681. évi soproni országgyűlésig követi nyomon az eseményeket, míg a második részben a pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri protestáns lelkészek és tanítók életrajzai olvashatók. Megjegyezzük, kár, hogy szerkesztő nem különítette el láthatóbban – mondjuk egy nagyobb méretű cím beiktatásával – az egyes részeket, így azok majdhogynem minden átmenet nélkül követik egymást. A *Hitből táplálkozva* című könyv jól kivehetően protestáns, azon belül is református alapállásból íródott. Ez természetesen rányomja a bélyegét a korszak történelmi eseményeinek, jelenségeinek interpretációira. A történelmi bevezetőben, amely tulajdonképpen előkészítője a kötet leglényegesebbnek szánt részének, a prédikátorok bemutatásának, Ferencz Anna nem bonyolódik bele a részletekbe. Amit kicsit bővebben meg akar magyarázni, azt a csaknem háromoldalmi jegyzetapparátus segítségével teszi. Ám ez a leegyszerűsítésre törekvés – valamint a fentebb már jelzett egyértelműen elkötelezett alapállás is – azzal a veszéllyel jár, hogy nem mindig sikerül az eseményeket szélesebb történelmi összefüggésekbe helyezni. Ferencz Anna különben gördülékeny, világos stílusban megírt történelmi bevezetőjében is találunk erre példákat. E ponton azonban az olvasó egy pillanatra elbizonytalanodik: számon kérhető-e a történelmi tárgyú munkáknál alapkövetelményként megfogalmazott multiperspektivikus megközelítés egy olyan könyvön, amely deklaráltan emléket akar állítani meghurcolt embereknek? A válasz, úgy gondoljuk, igen, éppen azért, mert történelmi tárgyú munkáról van szó.

Főleg a történelmi vázlat első három fejezetében (*A reformáció jegyében, Az ellenreformáció viharai, A gyászévizedet és előzményei*) nem sikerül a szerzőnek megfelelni

mindig a többszemponútáság követelményének. A reformáció magyarországi villámgyors és sikeres expanziójáról értekezve például nem esik szó arról, hogy a katolikus egyházban jelentkező mély válság kialakulásában milyen szerepe volt a mohácsi csatának, majd az azt követő politikai anarchiának, hogyan hatott az emberek lelkiületére a középkori Magyarország összeomlása. S a Habsburg-dinasztia sem volt minden esetben a katolikus egyház „kitartó támasza”. Néhány fontos pozícióban levő tagja, például Mária királyné, II. Lajos (1516–1526) felesége és I. Miksa (1564–1576) császár- király szintén „megfertőződött” az új hittől.

A magyar főnemesség 17. század eleji vallásváltoztatásának okait sem elegendő a dinasztia és a főrendek törökkérdésben kialakuló (?) konszenzusára visszavezetni. Bár kétségtelen tény, hogy az 1608. évi pozsonyi országgyűlés után bekövetkezett bizonyos közeledés, de ez inkább a rendi jogok és a vallásszabadság uralkodó általi megerősítésének köszönhető, mint a török politikának. Ezen túl szerepe volt a rekatolizációban a reformáció kifulladásának, útkeresésének is, amelynek egyik biztos jele volt egy új irányzatnak, a puritanizmusnak a megjelenése. S nem utolsósorban a Bethlen Gábor és a Rákócziak regnálása idején a sajátos erdélyi viszonyok között kifejlődő, a török szövetségre támaszkodó „nemzeti abszolutizmus” alternatívájának meglebegtetése is nyugtalanítólag hatott a mindenféle egyeduralmat elutasító arisztokratákra. A katolikus klérust sem lehet az egész tárgyalt korszakban idegen érdekek megjelenítőjeként láttatni. Egészen más volt ugyanis a katolikus egyház alapállása a széles látókörű Pázmány Péter vezetése alatt, mint például a Wesselényi-összeesküvésben való részvétele miatt a hatalom által zsarolható Szelepcsényi György érájában. Pázmány korában a klérus – mai kifejezéssel élve – „harmadikutas politikát” folytatott, távolságot tartva mind – a katolikus álláspont szerint – a protestantizmustól az elviselhetőnél jobban „megfertőződött” nemességtől, mind a számára is elfogadhatatlanul abszolút uralomra törő Habsburgoktól. Ráadásul a Pázmány vezette egyház egyfajta nemzeti jelleggel is bírt. Ez, továbbá a bíboros-érsek rendkívüli egyénisége, briliáns

hitvitázó képessége és elméleti felkészültsége sok főnemes számára hiteles volt. A protestáns oldal ekkor ilyen formátumú személységet nem tudott felvonultatni. Ezeknek a tényezőknek az együtthatása mind elősegítette az arisztokrácia tömeges felekezetzváltását.

Ugyancsak nem szerencsés a Habsburgok politikáját kizárólag magyar szemüvegen át szemlélni. Tudatosítanunk kell, hogy a dinasztia egy nagy európai birodalom élén állt, amelyben a magyarkérdés csak egy volt a sok közül, s a magyarok ügye bizony sokszor alárendelődött a birodalom vélt vagy valós érdekeinek. A magyar közvéleményben a később súlyos belpolitikai következményekkel járó vasvári béke (1664) megkötése jóformán kivétel nélkül elítélendő lépésnek számít. Ám nézzük meg, hogyan árnyalja a képet a korszak kutatója: „1664-ben Bécs semmiképpen sem akart háborút a törökkel. Ez nem jelenti azt, hogy a magyarországi török hódoltságot nem akarta felszámolni. 1664-ben azonban sem belső szervezettségét, sem finánciális erejét nem látta megfelelőnek ahhoz, hogy egy ilyen vállalkozásba belevágjon, s főként nem hitt abban, hogy XIV. Lajos Franciaországa mindezt keresztény szolidaritással vagy akár tétlenül nézné. A domus Austriaca, a Habsburg-ház inkább vállalta a nemzetközi presztízsveszteséget, a magyarországi ellenállást, a megalázó békét, mintsem a birodalmon belüli végzetes pozícióvesztést s a kétfrontos háború veszélyét” (Hiller István: Zrínyi Miklós. *Rubicon* 1999. 7. sz. 49. p.).

És még egy példa arra, hogy milyen nehéz ebben a bonyolult, akár hektikusnak is mondható korban bármiről is egyértelmű, vegytiszta ítéletet alkotni. Ferencz Anna a reformáció erdélyi elterjedésével kapcsolatban természetesen nem felejt el megemlíteni a magyar történelmi köztudat egyik népszerű toposzát: a kialakuló fejedelemség országgyűlése egymás után hozza a vallási toleranciát hangsúlyozó határozatokat, amelyek végül a *négy recepta religio* (négy bevett vallás) békés egymás mellett élését biztosítják. Vitathatatlan, hogy akkor, amikor Angliában „Véres” Mária máglyákat gyűjtat a protestánsok alatt, Franciaországban tömegmészárlásokkal és királygyilkosságokkal tarkított,

sok ezer ember halálát okozó vallásháború dúl, Németalföldön a vallás okán (is) polgárháború robban ki, az erdélyi országgyűlés határozatai példaértékűek. Ellenben egy neves történész ezzel kapcsolatban az alábbiakra hívja fel a figyelmet: „...nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy szó sincs modern értelemben vett toleranciáról, a felekezetek és képviselőik között fennálló erőegyensúly áll a háttérben” (Fazekas István: Uralkodók és felekezetek. Vallási átalakulás a 16. századi Magyarországon. *Rubicon*, 2003. 11–12. sz. 97. p.). S valóban, az erőegyensúly megbomlása után a 17. század nagy erdélyi fejedelmei jelentős – és nem is sikertelen – kísérleteket tettek a református vallás államvallássá nyilvánítására, ugyanakkor főleg I. Rákóczi György (1630–1648) és II. Rákóczi György (1648–1660) idején jelentős nyomást gyakoroltak a katolikusokra és a szentháromságtagadókra (antitrinitáriusok). Például az antitrinitarizmus radikális irányzatát, Dávid Ferenc követőit, a szombatosokat üldözték, képviselői az 1630-as évek második felétől százával kerültek tömlöcbe. De szintén nem alhattak nyugodtan a református vallás már említett irányzatának, a puritanizmusnak a követői sem.

Az említett három fejezeten belül azok a bekezdések, amelyek a reformáció gömöri elterjedésével, ottani intézményesülésével, a különböző protestáns felekezetek együttműködésével, majd azok egymás közötti rivalizálásával, a reformált vallásoknak a katolicizmus elleni harcával, végül az ellenreformáció felülkerekedésével foglalkoznak, már jóval kiegyensúlyozottabbak. A hat fejezetből álló történelmi vázlat legérdekesebb részei viszont a három utolsó fejezetben (*A pozsonyi vértörvényszék, A lelkészek végső büntetése, A gályarabok és Buccari foglyainak kiszabadítása*) olvashatók. Ferencz Anna nagyon pontosan és érzékletesen írja le a protestáns lelkészek perbe fogásának, hamis vádak alapján történő elítélésének, meghurcoltatásának és az élve maradtak kiszabadulásának a történetét. Helyenként szépirói erényeket is megcsillant, főleg akkor, amikor a gályarab prédikátorok megpróbáltatásait ecseteli (24–26. p.). A történelmi vázlat az 1681. évi, a Thököly-felkelés alatt kikényszerített soproni országgyűlés rendel-

kezéseinek ismertetésével ér véget. S nagy kár, hogy itt véget ér! Logikailag persze könnyen magyarázható: a soproni országgyűléssel zárul le a „gyászévztized”. Azonban egyáltalán nem vált volna a munka kárára, ha a szerző vagy a vázlat végére, vagy a zárszó elé beiktat egy kitekintést arról, hogy miként alakult a gömöri régió vallási képe a 18. században, a katolicizmus igazán nagy, újbóli előretörése idején, amely elsősorban a század uralkodóinak a nagyon is átgondolt telepítési politikájából fakadt, s amelynek révén a 16–17. század fordulóján már-már kihalásra ítélt római katolikus egyház követőinek a száma országos szinten elérte (az immár jóval nagyobb lélekszámú) összlakosság közel felét (49%). A protestánsoké meg együtt a negyedét sem (reformátusok 14%, evangélikusok 9%). Meg aztán a jelenlegi állapotokat sem lenne érdektelen közzétenni.

A könyv második részében a pozsonyi vértörvényszék elé idézett protestáns lelkészek és tanítók életrajzai olvashatók (34–99. p.). Az olvasó összesen negyvenöt gömöri (közülük egynek a neve nem ismert) és két kishonti prédikátorról talál hosszabb-rövidebb ismertetést. Kalas Márton kálósai református lelkészről mindössze négy sor szól, viszont Otrókocsi Főris Ferenc rimaszécsi református lelkésznek, aki érdekes módon jóval a megpróbáltatások után katolizált, és élete végén a katolikus és a protestáns vallások összebékítésén fáradozott sikertelenül, viszont több mint két teljes oldal jutott – az aránytalanságok nyilván a fellelhető forrásanyagok mennyiségéből adódnak. A leírások – a jegyzetek tanúbizonyosága szerint – egyébként nagyon sok forrás felhasználásával készültek. Az életrajzok után található (100–103. p.) az olvasó gyorsan képet kaphat a 47. vértörvényszék elé idézett gömöri és kishonti lelkész és tanító sorsáról. A könyvet – a szerző zárszava és a felhasznált irodalom jegyzékét követően – a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiből származó képi és írásos dokumentumok (105–123. p.) teszik teljessé.

Pelle István